

Charlesworth, James H. et al. (eds): *The Dead Sea Scrolls. Hebrew, Aramaic, and Greek Texts with English Translations*. — Vol. 4A. *Pseudepigraphic and Non-Masoretic Psalms and Prayers*. 296 sid. 1997. — Vol. 4B. *Angelic Liturgy: Songs of the Sabbath Sacrifice*. 196 sid. 1999. — Vol. 6B. *Pesharim, Other Commentaries, and Related Documents*. 384 sid. 2002. — Vol. 3. *Damascus Document II. Some Works of the Torah and Related Documents*. 304 sid. 2006. Mohr Siebeck/Westminster John Knox Press, Tübingen/Louisville.

Det stora projektet vid Princeton Theological Seminary, USA, att ge ut en noggrann och lättillgänglig version av alla icke-bibliska texter från Qumran med inledningar och engelska översättningar har nått halvvägs. 1994 kom den första volymen med Disciplinrullen och liknande material, 1995 kom den andra volymen med Damaskusskriften och Krigsrullen och besläktat material, och nu föreligger fyra volymer till. Det är en fullständig utgåva med alla fragment som kunnat identifieras. Jag beskrev utförligt det mycket ambitiösa bokverket i en tidigare recension i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* och kan här begränsa mig till innehållet i de senaste fyra volymerna.

Volym 4A, skriven av den främste experten på området, Eileen M. Schuller, också ansvarig för texterna i huvudutgåvan, innehåller psalmerna 151, 154, 155 och Syrak 51:13ff på hebreiska, tidigare kända på syriska/grekiska, och psalmer som vi inte känt till tidigare. Man har hittat 36 skriftrullar med psalmer i Qumran. Den största, 11QPs^a, har 49 enskilda psalmer. *Volym 4* innehåller också olika bönesamlingar, mer eller mindre fragmentariska, som inte uppmärksammats så mycket tidigare.

«Böner för högtiderna», 1Q34–1Q34^{bis}; 4Q507–4Q509, har bevarats bara i småbitar. Samlingen, som kommit till inom Qumrangemenskapen mellan 150 f.Kr. och 70 e.Kr., troligen före vår tideräkningens början, har nog innehållit böner till alla de stora judiska högtiderna. Kopplingen till Försoningsdagen och Veckofesten (Shavuot, Pingsten) är tydligast i de bevarade fragmenten. En stark fokusering av förbundsrelationen mellan Gud och Qumrangemenskapen präglar bönerna liksom en betoning av Guds helighet. Där finns syndabekännelser och försoningsformuleringar. Församlingen avslutar dessa liturgiska böner med ett dubbelt Amen, ett språkbruk som vi känner igen från Jesusord i Johannesevangeliet.

I senare rabbiniska källor firas Shavuot/Veckofesten/Pingsten till minne av förbundet vid Sinai när Gud gav sitt folk Torahn. I bönerna från Qumran kopplas festen mera till en förnyelse av Sinaiförbundet. Jag kan citera 1Q34-34bis, Frgs. 3-5, Col. 2, 5-7: «But you chose for yourself a people at the time of your pleas-

ure, because you remembered your covenant. And you [designed] them to single out for yourself for holiness from all the peoples. And you renewed your cove[nant] with them by a vision of glo[r]y and the words of your Holy Spirit by the works of your hands». Som alltid är inledningarna och noterna förödligt korta men ändå mycket innehållsrika, t.ex. not 22 till den citerade texten. «For the claim that God «renewed» the covenant with the elect, the Qumranites, so that God may «raise up the kingdom of his people for eve[r]», see esp 1QSb 5.21, and also 1QSb 3.26. For the Qumran claim that the present eschatological age was «the time of renewal» see 1QS 4.25.» Till noten 23 om dessa föreställningars betydelse för förståelsen av Nya testamentet kunde man gärna ha noterat Apg 2 (visioner, Anden, ord, allt genom Guds ingripande) och Johannesskrifterna med dess början i ett förnyat förbund.

Utgåvan av «Böner för högtiderna» liksom av «Ljusens ord» eller «Ljusens liturgier», 4Q594–4Q506, av allt att döma liturgiska böner för en vecka, ger onekligen många nya möjligheter till jämförande studier av judiska och nytestamentliga föreställningar. Bland bönematerialet finns också en samling morgon- och aftonböner, 4Q503.

Volym 4B innehåller de välkända sabbatsoffer-sångerna, eller änglалiturgin som de också heter. De återfinns i tio skriftrullar, för det mesta mycket fragmentariskt bevarade, men till några få sånger finns rätt fullständiga texter, 4Q400–407, 11Q17 och Mas1k. Texten i de olika rullarna presenteras först var för sig och sedan i form av 13 sabbatsoffersånger som rekonstruerats utifrån det material som finns.

Huvudansvarig för denna volym är Carol A. Newsom som väl måste sägas vara den främste experten på dessa texter. Men hon har också några vid sin sida, främst James H. Charlesworth, och de har tillsammans bidragit till att göra volymen så bra som möjligt. Detta är ett återkommande drag i detta stora projekt. James H. Charlesworth har lyckats städsla en rad goda forskare för sin serie och de blir ofta delar av ett team, något som än mer bidrar till att säkra kvaliteten på utgivningen.

Dokumentet innehåller tretton sabbatsoffersånger, en för varje sabbat under den första fjärdedelen av året. De beskriver prästernas/änglarnas sabbatsgudstjänst i det himmelska templet. Sångerna är väl strukturerade med ett klimax på slutet som beskriver den gudomliga tronvagnen, merkavah, med en tydlig referens till profeten Hesekiel kapitel 1. Sångerna, som med en viss sannolikhet har skrivits i Qumran mellan 150–100 före vår tideräkning, har kanske fungerat som en upplevelsemässig bekräftelse på Qumrangemenskapens anspråk på att vara Guds sanna präster. Sångerna är viktiga inte minst för förståelsen av judisk mystik, och

också för tolkningen den himmelska gudstjänsten i Uppenbarelseboken.

Förteckningen i *volym 6B* över bidragsgivarna i projektet innehåller många nya namn i förhållande till den första volymen. Det tyder på en ständig ökning av den kompetens som finns bakom utgåvan. Denna volym är den största hittills, 384 sidor, och innehåller alla s.k. *pescharim* — ordet kommer från hebreiskans *pesher* som betyder tolkning — och andra slags tolkningar av bibelböcker och enskilda bibelställen. Kommentaren till Habakuk är den längsta och bäst bevarade och fanns med redan i den första utgåvan av texter från grottorna vid Döda Havet (1950). M. P. Morgan, som skrev ett av huvudarbetena om *pescharim* redan 1979, har behandlat *pescharim* till texter ur Psaltaren, Jesaja, Hosea, Mika, Nahum, Habakuk och Sefanja, medan andra skriver om övriga kommentarliknande texter (J. L. Trafton, G. J. Brooke, F. M. Cross, J. H. Charlesworth, J. Milgrom, J. J. M. Roberts, C. D. Elledge, L. Novakovic och H. Lichtenberger). Hit hör bl.a. en utläggning om Melkisedek, 11Q13, en samling av enskilda textställen, s.k. testimonia, 4Q175, och en utläggning av tematiskt valda texter, t.ex. det s.k. florilegiet, 4Q174. Sist i denna volym finns en konkordans över citeringsformler, exempelvis «såsom det är skrivet», och vissa kommentarformler, typ «dess tolkning avser». Sätten att införa skriftcitat i Qumrantexterna har mycket gemensamt med Nya testamentet.

Den inom judendomen och kristendomen så viktiga kommentargenren har sin början i Qumran. De s.k. *pescharim* kommenterar enskilda bibelböcker stycke för stycke. Det kan röra sig om en halvvers i sänder eller upp till fyra till fem verser. De flesta utläggningarna har nog skrivits under det sista århundradet före vår tideräkning. Vid denna tid fanns det många former av bibelutläggning inom judendomen. *Pescharim* är unika genom att ta bibeltexten «vers för vers».

Utläggningen av enskilda ställen börjar ofta med orden «Tolkningen av detta ställe är» eller «Dess tolkning avser». De profetiska böckerna anses dräktiga på hemliga budskap som här uppenbaras för Rättfärdighetens lärare eller andra lärare i Qumransamfundet och avser den samtida historien, mest samfundets historia. De personer som nämns har namn som «Rättfärdighetens lärare», «Förrädarna», «Lögnens man» och «Absalons hus». I noter till denna *pescharim*utgåva ges också de relevanta bibelställena från den traditionella hebreiska texten (MT), den grekiska översättningen av den hebreiska bibeln (LXX) och bibelhandskrifter från Qumran.

Många sidor i Charlesworths utgåva av Döda havstexterna består av mycket små fragment, några bokstäver eller ett ord eller en fras rad efter rad. Finns det någon mening med att ge ut även dessa små rester

av gamla skriftrullar? Jag vill svara ja på den frågan och ge ett exempel. En kommentarliknande utläggning till enskilda ställen i Första Mosebok, 4Q254, skriven på hebreiska före vår tideräkning början, har bevarats i 17 fragment. Andra raden i fragment 16 lyder «[...] expositor, he it is who was b^o[...]». «Expositor» återger ett av arameiskan påverkat ord i originaltexten, *targeman*. Enligt s. 225 förekommer det bara här i Qumrantexterna men också i den samariska targumen (översättningen) till Första Mosebok 42:23 (42:43 ska väl vara 42:23), ett ställe som beskriver Josef som översättare.

I den hebreiska bibeln står det *melits*, ett ord som kan betyda både översättare, tolkare, lärare och förmedlare, försvarare, advokat, i Qumranlitteraturen använt om Rättfärdighetens lärare som en sann uppenbarare av Guds hemligheter i de heliga skrifterna. Denna dubbelhet svarar väl mot det johanneiska bruket av *parakletos*, som nu ofta översätts med det alltför allmänna «hjälpare» eller med «försvarare, förbedjare». I targumen (den arameiska översättningen) till Job 16:20 och 33:23 återges *melits* med låneordet *peraklita*. Är *targeman*, nu belagt före vår tideräkning, en variant till *meturgeman*, det vanliga ordet för den som översätter och tolkar den hebreiska texten i den judiska synagogan? Är den bästa bakgrunden till det gåtfulla bruket av *parakletos* i Johannesevangeliet denna *meturgeman*? Det lilla fragmentet nr 16 i 4Q254 bidrar till denna spännande hypotes.

Volym 3 innehåller resterna av åtta handskrifter, 4Q266-273, från grotta 4 i Qumran till Damaskusskriften, som publicerades i volym 2 tillsammans med resterna av fyra andra rullar, och det viktiga och mycket omdiskuterade dokumentet 4QMMT där MMT står för tre hebreiska ord som betyder «Några gärningar (föreskrivna av) Torahn» (eller möjligen «Något om laggärningar?»). Författarmodellen är densamma som i en del andra volymer i denna serie. Joseph M. Baumgarten, huvudansvarig för Damaskusfragmenten, var den som gav ut dessa texter i huvudutgåvan 1996. Här har han nu kunnat ta hänsyn till den forskning som sedan följde och ge ut dem på nytt och det under diskussion med James H. Charlesworth och några andra. Detsamma gäller Elisha Qimron såsom huvudansvarig för 4QMMT (huvudutgåvan kom 1994). Jag har tidigare lovordat de korta, koncisa inledningarna men i denna volym tycks de ibland svälla ut och bli ordrika, något som gör dem mindre effektiva.

4QMMT finns bevarad i sex handskrifter, 4Q394-399, som delvis överlappar varandra. De presenteras först var för sig och sedan som en sammanställning av dokumentet som helhet. Det är ett unikt dokument bland Qumrantexterna både till form och innehåll. Somliga vill beskriva det som ett brev eftersom det har formen «vi skriver till er», eller som en traktat eller

som en samling av lagregler. Diskussionen om genren påminner en del om försöken att beskriva Första Johannesbrevet. Syftet är att övertyga motparten att brevskrivarens tolkningar av torahn i fråga om renhet och giftermål, främst när det gäller offer och präster, är riktiga. Mycket talar för att det är den person som sedan kom att kallas «Rättfärdighetens lärare» som skriver brevet till en kung/överstepräst i Israel i ett tidigt skede av Qumrangemenskapens historia. Dokumentet skulle då ge oss viktig information om denna gemenskaps trosföreställningar vid denna tid, dvs. i mitten av 100-talet före vår tidräkning.

De åtta manuskripten till Damaskusdokumentet kommer från olika tider i Qumrangemenskapens historia och vittnar om att detta dokument var viktigt för dem. De såg sig själva som den trogna resten som skiljt sig från övriga Israel eftersom det brutit mot Guds bud, särskilt påbudet om sabbater och bestämda tider. Dokumentet kom till omkring 150–100 före vår tide-räkning och innehåller regler som utmärker «förbundsfolket» i Qumran. Av de små fragment som finns bevarade av dessa manuskript kan man t.ex. räkna ut att förbundsförnyelsefesten i Qumran ägde rum på Veckofesten/Shavuot/Pingsten. Gud förnyade förbundet vid pingsten, något som man väl också kan säga om pingsten i Apostlagärningarnas kapitel två.

Studiet av Dödahavsrollarna har fortfarande mycket att ge. Ingen forskare eller översättare kan gå förbi denna noggranna och väl genomarbetade utgåva. Också den som i ett bibliotek eller i sin bokhylla vill ha tillgång till en textkritisk utgåva av originaltexterna med en rätt ordnära översättning plus innehållsrika, korta inledningar och noter erbjuds här ett utmärkt alternativ som enligt min mening med god behållning kan ersätta de mer tekniska originalutgåvor som getts ut under en lång tid med början 1950.

Birger Olsson

William H. Swatos, Jr (ed.): *On the Road to Being There. Studies in Pilgrimage and Tourism in Late Modernity (Religion and the Social Order 12)*. 332 sid. Brill, Leiden 2006.

Vad är en pilgrimsfärd? En resa till en helig plats. Vad är då en helig plats? En plats som avskilts från andra, skulle Durkheim ha sagt. Spelar syftet hos individen någon roll för om han eller hon är en pilgrim? Ja, säger en. Nej, en annan, men språket och tolkningen har betydelse. Fast, påpekar en tredje, man kan ha kommit dit som turist, men på plats få upplevelser som gör en till pilgrim.

Denna något kryptiska inledning av min recension vittnar om svårigheten att hitta den gemensamma nämnaren bland de olika pilgrimsfärder som studerats

i *On the Road to Being There. Studies in Pilgrimage and Tourism in Late Modernity*. Här skriver ett dussintal religionssociologer om pilgrimsfärder utifrån olika infallsvinklar, men alla med samma problem att definiera det som studeras. Boken tar oss till många platser: till Casa de Dom Inácio — centrum för det brasilianska mediet John of God, till Black Rock City, USA — med the Burning Man-festivalen, och till katedralen i Chartres, Frankrike, med dess medeltida labyrint, för att nämna några. Spännvidden är stor och bidrar till en viss spretighet. Samtidigt är det just detta som är så spännande med boken, och i det divergerande finns, i postmodern anda, det gemensamma. Verkligheten är mångtydig, mångbottnad och svårångad, och så även de postmoderna pilgrimsfärderna.

Låt oss börja i New York. Ett av de stora pilgrims-målen idag är Ground Zero, en profan plats som sakraliserats i syfte att skapa en meningsfull tolkning av händelserna den 11 september 2001, menar Jennifer Selby. Sakralisering har med relationer att göra, med vem som uppfattar den som helig och inte själva platsen som sådan. Därför har Ground Zero kunnat fortsätta att vara en helig plats, trots att den förändrats genom utgrävningar och rekonstruktioner. Viljan, bland såväl politiker som anhängare, har varit att platsen ska vara helig. Detta bidrar till att skapa och upprätthålla berättelser kring vad som hände, samtidigt som den påminner alla besökare om att det kunde vara de som omkom, ett slags *memento mori*.

Ground Zero är också exempel på en «thana-plats», en dödsplats som blivit en kultplats, något vi ser exempel på i Sverige när trafikolycksplatser markeras med kors, blommor och ljus. Det tycks som om döden är en av de tydligaste länkarna till det gudomliga. Många pilgrimsfärder utmärks av att de är gravplatser eller att det i varje fall finns några relikier där.

Frågan är dock om pilgrimerna bryr sig om relikerna eller om de har andra syften. Under jubelåret 2000 gjordes omfattande studier i Italien av den ström av pilgrimer som kom till Rom från hela världen. Roberto Cipriano ledde studierna som med tydlighet visar den diskrepans som fanns mellan katolska kyrkans betoning av förlåtelse och möjlighet till avlat under jubelåret och pilgrimernas individuella religiositet. De hade en respekt för kyrkans lära, men var mer toleranta i många moraliska och religiösa frågor, samt mer ekumeniska. Det viktigaste tycktes vara att pilgrimsfärden skapade en gemensam referensram för deltagarna och en glädje över att ha varit på plats.

Medan besökarna i Rom kom dit som pilgrimer, men också uppskattade att vara turister, betraktar de flesta av de hundratalsentals personer som kommer till den religiösa Gion-festivalen i Kyōto, Japan, sig inte som pilgrimer. Väl på plats tar de emellertid del i flera religiösa riter, visar Michael Roemer, och hävdar att de